

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA JA EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

LUULETUSI ÜTLEMATA ASJADEST JA KÄIMATA TEEDEST EHK ÕNNITLUSI LUULETAJATE OLEMASOLU PUHUL

KATRE TALVISTE

Ühes tähtpäevakõnes Kersti Merilaasile on Jaan Kross öelnud, et luuletaja olemasolu kingituslikkus on enam kui ilmne asi, pannes üksiti enesele ja teistele lugejatele ette iseendid õnnitleda selle puhul, et Kersti Merilaas olemas on (Kross 1982: 14–15). Siinne arutlus on samuti alguse saanud tähtpäevakõnedest – Kersti Merilaasi ja August Sanga 100. sünniaastapäeva tähistamisest 2013. aasta sügistalvel –, kuid keskendub argisematele küsimustele. Argipäeviti kiputakse õnnitluste jagamise ja kingituste kokkuarvamise asemel hoopis rohkem kurtma selle üle, mis puudu ja millest ilma jäänud. Kas seda teeb ka luule või kas peaks nõnda vaatama luulele ja luuletajatele endale, on küsimus, mille juurde on mind aja jooksul toonud mitmesugused, sh Merilaasi ja Sangaga seotud tähelepanekud.

Nende tähelepanekute seast võib kõige selgemaks lähtepunktiks valida selle, et Karl Muru kasutab noorest Sangast kõneldes mh mõistet „ilmajäetuelamus” (Muru 2001a: 138). Muru tõdeb aga sealsamas, et pettumust, mille luuletajas tekitab suutmatus oma unistusi ja ideaale teostada, tasakaalustab juba noorusloominguski ironia (Muru 2001a: 143). Üks täitumata jäänud unelmate näide on Muru käsitluses luuletus „Indiaanid”, milles seesama dialektikagi selgelt välja joonistub. Luuletus kõneleb indiaanlasi mängivatest lastest: nende kujutluses toimuvatest indiaanisõdadest ning rahumeelsest,

jäneste ja lammastega asustatud kodusest loodusest, kus nad neid sõdu pidasid. Luuletus on kirjutatud minevikuvormis, aga eriti selgeks teeb tagasivaatelise distantsi selle mineviku ning lüürilise mina vaatepunkti vahel viimane stroof:

*Kuhu kadusid nii kähku
kõik mu kaunid noorusplaanid?
Kauge mälestuse uttu
põgenevad indiaanid.* (Sang 1939: 24)

Ühest küljest on nostalgia küllap ehe, avastus, et omal ajal kavatsetu ja unistatu pole hiljem oieti meeldegi tulnud, on nukrameelne. Teisest küljest püstitab valitud kujund, mille kaudu kahetsust väljendatakse, omamoodi antiteesi: kaunis noorusplaan oli hakata indiaanlaseks, see tehtigi lapsepõlvele omases mängumaailmas, kus plaanid on küll kahtlemata tõsised, aga kus neid ei koostata mingi tegeliku aruandluskavatsusega kaugemas tulevikus. Ning lüüriline subjekt, kes sellele ajale tagasi vaatab, teeb seda heatahtliku muigega, mitte siiras heitumuses sellest, et temast pole saanud indiaanlast. „Indiaanid” on luuletus tegematajäämise kogemuse paratamatusest, selle on kirjutanud luuletaja, kes saab aru, et tahtmise kogu võimaliku ulatuse ja teostumise konkreetse tegelikkuse vahel peabki vahe olema, ehkki see vahe võib mõistagi tekitada kahetsust, järelemõtlikkust, mõnikord ehk ka piinlikkust või süütunnet.

Puudumine võib tekkida ka teistpidi: mitte sellest, et soovitud ei jõuta, vaid sellest, et see läheb kaduma, lakkab või lahkub, ehk parafraseerides Merilaasi viimase algupärase kogu pealkirja – see, mis on antud, võetakse ära. „Antud ja võetud” (1981) on kirjutatud eas, mil sedasorti kahes ajas paikneva vaatepunktiga luule nagu Sanga „Indiaanid” on vahest ootuspärasem kui loometee alguses, ning kogu sisaldabki hulka taolisi tekste. Muru näeb selles eri elujärgudest pärit vaatepunktide kõrvu seadmises üht põhjust, miks Merilaasi sügavalt isiklik luule individuaalsest kogemusest kaugemale ulatava üldistusjõu omandab (vt Muru 2001b: 222–223, 225). Samuti osutab Muru Sanga „Indiaanidest” pärinevale motole luuletuse „Ring ja rist 2” alguses ning muudelegi Sanga loominguga haakuvatele motiividele, mis kaks luuleilma omal kombel ühendavad: „tekib assotsiatsiooniderikas sünteeskujund, mis kohustab end interpreteerima isiklikust hoopis avaramal ja tähendusrikkamal taustal” (Muru 2001b: 224).

Sanga ja Merilaasi luule illustreerib nii koos kui ka eraldi käsitletuna, nii tekstide kui ka elu- ja loomeloo tasandil Henri Michaux’ tähelepanekut, mida ühes luulet ja autobiograafiat käsitletud arutelus arendas prantsuse lüürikauuri ja luuletaja Jean-Michel Maulpoix: keegi ei ole oma nahas üksi – kui luule on autobiograafiline, siis ei kujuta ta endast niivõrd mingi kindla subjekti isikutunnistust, tõendit tema identiteedi kohta, vaid hüpoteetilist „teissusetunnistust” suhete kohta kõigi nende teistega, keda ta endas kannab (Maulpoix 2004: 24). Sanga ja Merilaasi võib hõlpsasti käsitleda autobiograafiliste luuletajatena ka selles esimeses tähenduses, mida Maulpoix tagaplaanile tõrjub: kokkulangevust lüürilise subjekti ja ajaloos päriselt elanud inimese vahel on mõlema loomingus, mingit sihilikku varjamis- ja eksitamismängu või visa ärapärgimist oma aegruumilisest kogemusest kummagi luules eriti

ei leidu, vastastikused viited ning ühise elu ja lähestikku loodud loomingu paigutumine palju tähelepanu pälvinud kirjandusloolisse konteksti võimendavad igasuguseid osutusi ja allusioone ning lasevad paljusidki neist hõlpsasti jälgida ka lugejail, kes end autorite biograafiaga spetsiaalselt kurssi viinud pole.

Autobiograafilisuse selles tähenduses on „Ring ja rist” eeskätt puudumise luuletus, armastatud inimeste kaotamise ja leina väljendus:

*... saabund on sügis,
kõrred koltuvad, langevad lehed,
vili viidud on salve ja linnud
lennanud lõunamaale,
ja pikkadel pimedail öödel
tulevad armsad surnud,
mu ema, mu õde ja Tema,
nad tulevad, seisavad uksele
ja räägivad: saabund on sügis,
kõrred koltuvad, langevad lehed,
vili viidud on salve ja linnud
lennanud lõunamaale,
ja pikkadel pimedail öödel
me tuleme, seisame uksele
ja räägime: saabund on sügis... (Merilaas 1981: 6)*

Puudumine väljendub järjest kuhjuvas äraspidisuses: see, mis on käega katsutatavalt olemas (kõrred, lehed, vili, linnud), läheb ära; neid, kes tulevad asemele, tegelikult enam ei ole. Nad küll kõnelevad, kuid nende jutt moodustab suletud ringi, milles sügisene lahkumine ja koltumine korduma jäädes võimendub. Dialoogi ei teki. Ka luuletuse hilisemates osades ei teki, vaid igasugune suhtlus sumbub järjest enam ning ka ruumi ja liikumise äraspidisus süveneb. Ruumid ei funktsioneerii nii, nagu oleks ootuspärane: *Meri / on püsti ees* (Merilaas 1981: 7); *igast küljest nüüd piirab mind / ummik-laas* (Merilaas 1981: 9) – meri ja mets kammitsevad ja ahistavad, ehkki see pole luules nende ootuspäraseim käitumine. Kui miski liigub, siis maa ise, aga kontrollimatult või isegi pahatahtlikult: *Maa pöörleb ja maastikke / vaheldub taas* (Merilaas 1981: 9); *ära / voolavad ränduri jalge alt / esiisade põlised jahimaad* (Merilaas 1981: 7). Subjekti ainus kaaslane neil maastikel on surnu:

*Aina hulgun aga
hallil hinge kuul,
silmad selja taga,
surnu suudlus suul (Merilaas 1981: 11)*

Kuid ka surnu ei ole enam niimoodi kohal, nagu ta oli luuletuse esimeses osas. Kontakt temaga mureneb (*kokku / variseb mälestuste maja*, Merilaas 1981: 8), luuletust läbib refrään *aga siingi võiks olla mu kodu, / oleksid sina siin* (Merilaas 1981: 9) – inimese puudumine otsekui muudabki puuduvaks, äraspidiseks terve maastiku ja maailma. Luuletuse lõpus selgub, et isegi Surm, mis peaks olema paratamatu, on leidnud võimaluse subjektist mööda

hiilida, kuna peab teda juba surnuks. Olematus võtab järjest võimust, kuni neelab alla ka iseene. Mitte midagi ei ole või igatahes pole midagi nõnda, nagu olema peaks.

Aga kui inimese biograafiast, sh autobiograafiast mõeldes tõepoolest arvestada ka kõigi nende teistega, kes „tema nahas” elavad, siis pöördubki olematuse aplus viimaks olematuse enese vastu – puudumine on see, mida päriselt olemas ei ole. Inimese mõte, olgu poeetiline või mingit muud laadi, ei kulge individuaalses vaakumis, vaid haardub teiste inimeste mõtetesse, mis on talle tuttavad või lähedased. Sel moel tulevadki surnud mõnikord elavatele mitmesuguseid teateid tooma ning selles mõttes ei erine surnud õigupoolest elavatest inimestest – inimene ei pea tingimata ära surema, et võiks tekkida ettekujutusi sellest, mida ta ütleks või arvaks, kui teda ennast kohal pole, või mälestusi sellest, mida ta juba on öelnud, arvanud või teinud.

Inimene, olgu elav või surnud, ei pea ka isiklikult tuttav või lähedane olema, et teist inimest nõnda kõnetada. Kirjandus tekitab tutvust ja lähedust üle aegruumiliste ja ilmavaatelistegi lõhede, nagu näitab järgmine motoga luuletus Merilaasi kogus. Seal pärineb moto ühest saksa luuletaja Johannes Becheri tekstist. Merilaasi varaste või iseäranis mõjukate kirjanduslike kiindumuste seas Becherit enamasti mainitud ei ole ning mulle pole teada, kui palju ta oli Becherit lugenud, kuidas selleni jõudnud ning kas või kui palju Becheri looming talle sügavamalt korda läks. Küll aga on teada, et August Sang oli üks peaosalisi Becheri mahuka eestikeelse valikkogu „Unistades täiusest” (1962) koostamisel. Koostamise algatajad ja kirglikud teostajad olid Ain Kaalep ja Nigol Andresen (vt lähemalt Talviste 2013). Sang osales kogu kavandamises ning tõlkis sinna pisut üle kolmandiku luuletustest, ehkki Kaalepi ja Andrese- ni innukast mõttevahetusest (vt Kaalepi kirjad Andresenile 1958–1964), mis kogumiku aastatepikkust küpsemist saatis, ta kuigi agaralt osa ei võtnud. Ent välise (või ka sisemise) entusiasmi ulatusest sõltumata annab tõlgitav teos tõlkija elus ja kodus endast alati kuidagi märku, ka inimestele, kellega seda elu ja kodu jagatakse. Vaimult ja väärtustelt võib-olla kaugest võõramaa luuletajast võib saada täiesti argiseski mõttes isiklik asi ning sealt edasi sündida juba uus iseseisev seos luulemaailmade vahel. Ka lugemine võib selles mõttes olla autobiograafiline tegevus: inimene loeb raamatuid, millega tema isiklik elu on ta kokku viinud, ilma et sellest võrsuv mõtteseos või värske looming peaks seejuures tema enese või kellegi teise biograafiat päris otseselt peegeldama. Merilaas on kasutanud motona oma luuletusele „Reisikiri” katket ühest Becheri tekstist, mis ei pärine ilmselt Sanga töölaualt, sest eestikeelsesesse valimikku on selle tõlkinud Kaalep, ega pärine ka sealt valimikust, sest seda on tsiteeritud originaalis. Osalt võib-olla kirjeldatud seoste toel, osalt ehk kuidagi teisiti tekkis Kersti Merilaasil igatahes mingit laadi isiklik suhe Becheri loominguga.

Kõnealuse Becheri luuletuse pealkiri on „Maailmaavastaja” („Der Welt-Entdecker”) ning see astub Merilaasi „Reisikirjaga” vahetusse ja pinevasse dialoogi, milles väljendub nii ületamatu konflikt Becheri ja Merilaasi maailma vahel kui ka paratamatu lähedus nende või üldse inimeste maailmade vahel. Mõlemad luuletused on rajatud kujutlusliku reisi motiivile. Becheri puhul on see kogemus projitseeritud lapsepõlve või igatahes minevikku:

Üks pühapäev mõte tuli kapi pealt atlas võtta.

Ma kirevaid kaarte sirvisin: põlvedel tolmunud atlas lasus.

*Kodulinna ma otsisin üles. Näpp edasi tõttas
laevaliine ja raudteid mööda ja maailmareisile asus.*
(Becher 1962: 61)¹

Merilaasil toimub ajaveetmine atlasega olevikus:

*Sõrm sirvib sahnal maailmakaari,
Lõunarist kerkib üles ja troopiline kuu
korallimeresid kuldab ja pärlisaari:
Nukulailai... Raraia... Vavau... (Merilaas 1981: 43)*

Seda, miks see nii on, on üsna varjamatult öeldud luuletuse alguses:

*Kõik laevad lahkusid,
kõik rongid sõitsid ära.
Lennuks ikka ja alati
puudus lennuilm. (Merilaas 1981: 43)*

Juba siit, aga iseäranis edasisest on üsna ilmne (ehkki mõistagi mitte otse-õõnu öeldud), et liiklusvahenditest pole maha jäädud mitte omaenese kohmitsemise, vaid selle tõttu, et tekkinud on maailm, kus teed kuigi kaugemale ei vii, liikumisvabadus puudub. Becheri kuju saavutab selles kontekstis iseäranis tähendusrikka rolli. Nimelt ütleb Merilaas „piletita, välispassita” reisimise kohta, mida ta hiljem kirjeldab:

*Sel kombel hõlpsalt iga riigiraja
sa ületad. – Ei mingeid mundreid teel!
Nõnda ka Becher, saksa luuletaja
kord reisis, kui ta
minister polnud veel. (Merilaas 1981: 43)*

Minister oli Becher pärast Teist maailmasõda Ida-Saksamaal, seega üks aktiivseid osalisi selle maailma rajamises, kus piiridest naljalt üle ei saanud ning palju teekondi nii ruumilises kui ka metafoorses mõttes pooleli või alustamatagi jäi. Ent sellele eelnenud ajas võib Merilaas, kes omakorda kirjutab sellele kõigele kui minevikule vaadates, leida mingi mõistmismomendi. Ministrid, isegi idabloki valitsustes, ei olda sünnist saati, sinna jõutakse kuidagi ning teel läbitakse kogemusi ja hetki, mis võivad olla äratuntavad teistelegi, nagu näiteks atlast lehitsedes kujutlemisi reisimine on küllap paljudele inimestele äratuntav kogemus.

Ent kuna Becher ja Merilaas võtsid need kujutluslikud reisid ette eri aegadel ja eri moods ning vaatavad neile samuti pisut erinevast rakursist, on ka reisirakud tegelikult väga erinevad. Becheril on atlaselehitsemine lähtepunkt, talle tuleb üks pühapäev selline mõte, ilma mingi erilise põhjuseta, ja siis uitab ta kujuteldavas ruumis kaugetes kohtades ringi, kuni jõuab tagasi kodule üsna lähedale. Nimelt leiab ta kaardilt pärast pikka tiiru Euroopa ja sealt Verduni linna, mille kohta ütleb:

---

¹ Tsiteerin siinses üldises temaatilises kõrvutuses hõlpsama jälgitavuse mõttes siiski Ain Kaalepi tõlget eestikeelsest kogust.

*Ma torkasin näpu kui lahtisse haava,
mis iialgi terveks ei põe. (Becher 1962: 62)*

Kujutlusretkest ruumis saab seega kujutlusretk hoopis ajas. Merilaasil on pigem vastupidi: tema ei lähe atlase kallale mitte ajaviiteks, vaid seepärast, et ajas toimunud sündmused on loonud olukorra, kus tegelikkuses ligipääsetav ruum on piiratud. Seega pöörab luuletaja ajale selja ning läheb atlase kaudu kaugetesse ruumidesse, ent lõpuks naaseb siiski ka koduruumi:

*Siis sulen atlase ja jälgin kaua
üht kärbest, kes kupli alt välja ei saa.
Kell möödab ööd ja valgustatud laual
kunstialbumi lehelt
hõõgub Delacroix. (Merilaas 1981: 43)*

Kupli alt tulutult välja püüdleval kärbsel on mööda atlaselehti rändava, kuid omas aegruumis siiski kinni oleva luuletajaga mõndagi ühist. Kuid luuletajal on eelis, mille talle annab inimese omadus koosneda enamast kui ainult iseendast, ulatuda seega ka iseendast kaugemale, kättesaamatusse, mitte olla alati ilma sellest, mis pealtnäha puudub.

„Antud ja võetud” on viinud mitmeid lugejaid tähelepanekuni, et pealkirjas peegelduv lõplikkuseidee on lahutamatu lõpmatuse omast (vt Kiin 1981: 740), lõpetatus tähistab „lähteasendit, mis kogu arenedes ületatakse ning avaneb vaade lõpmatusse” (Muru 2001b: 227). Kuid tõlgendustes leidub ka vastupidiseid rõhuasetusi, mille puhul lõplikkus, äravõetus ja ilmajaetus võidule pääsevad. Becherit ja Merilaasi ühendav kujutluslik rännuvabadus torkas luulekogu lugemisel silma ka Ivar Ivaskile, kelle arvustus *World Literature Today*’s rõhutab sellegipoolest, et Merilaasi luuletus lõppeb kupli alla vangistatud kärbse kujundiga (Ivask 1982). Ivask tsiteerib oma käsitluse lõpetuseks kärbse jälgimisest kõnelevaid värssse, nii et ajakirja lugejale võib jääda mulje, et selline, üsna ühemõtteliselt ahistatud ja ahistav ongi luuletuse finaali. Kummatigi need viimased kolm värssi, mis luuletuse tegelikult lõpetavad, mitte ainult ei ava taas üht ühendusteed (seekord kunstialbumit) erinevate aegruumide vahel, vaid esitavad kokkuvõtlikult äratundmise, et lõplikkus ja lõpetatus, võimatus ja võimalikkus, paratamatus ja vabadus on lahutamatult põimitud: on öö, aga öös saab tekitada valgustatud kohti, valguse mõjul tekib ka liikumatuses liikumine (Delacroix ei hõõgu ju mitte taltsalt albumilehel, vaid tungib lehelt välja). Merilaas on niisiis märganud, et ehkki on päriselt võimalik jääda millestki olulisest ilma või mingisse olukorda kinni, ei ole millestki võimalik jääda päris ilma või kuhugi päris kinni. Puudumise ja ahistuse paratamatuse kõrval on alati ka võimalused avastamiseks ja liikumiseks. Need võivad olla isegi sama paratamatud, nagu nähtus eespool loetud luuletustest, ei tarvitse tingimata alati rõõmugi valmistada, kuid luuletaja ei saa mööda vaadata nende olemasolust.

Kummatigi on inimestel olemas ka võime vaadata mööda olemasolevast, eriti siis, kui tuntakse end millestki eelistatust ja ihaldusväärsest ilma jäänuna. Puudumisele keskendumine torkab eriti silma, kui seda kohtab seoses Merilaasi või Sanga taoliste luuletajatega, kelle enda maailm on ses küsimuses dialektilisem. Eriti paradoksaalselt mõjub, kui autor, kes kõigile kaotustele vaatamata on ikka võimeline või lausa sunnitud midagi ka leidma, tundub ise otsekui kaotsiläinuna. Oma 1969. aasta mälestusartiklis August Sangast

kirjutab Ants Oras, et Sangal, „nagu mitmelgi teisel kodumaale jäänul, loova isiksuse areng on jäänd peatuma poolele tee” (Oras 2004: 414). Arvustuses 1990. aastate algul ilmunud Merilaasi valikkogule kirjutab Sirje Olesk Merilaasi loometee esimesest katkestus- või pöördepunktist: „Tõeliselt eheda ja eduka alguse löi segamini sõda ja okupatsioonid. Siis tuli pealesunnitud vaikus, seejärel enam või vähem kohustuslik optimism, siis resignatsioon...” (Olesk 1993). Sirje Kiini Merilaasi-monograafiast leiab järgmise väite katkestuse kohta luuleloomingu aga koos luuletaja enese märkusega: „Uut luulet ei ilmunud Kersti Merilaasilt kümme aastat (1967–1977). Neisse aastaisse mahutusid lein, kaks näidendit ja mõned proosapalad, Sanga pärandi korrastamine, „Laulude” ja „Laenatud laulude” koostamine ja Sanga töö jätkamine – luule tõlkimine. Sisuliselt ei olnud need sugugi vaikimise aastad, pigem vastupidi: „Selle aja jooksul, mis Sanga surmast on möödas, olen ma palju rohkem tööd teinud, kui kogu oma elu ajal kokku”” (Kiin 1989: 176). Katkestused on mõistagi olemas, ajalugu ei saa neist kõnelemata kirjeldada. On arusaadav seegi, miks pole lihtne katkestustelt, see tähendab – teostumata jäänud ja seejuures eelistatud loomingu- ja ajaloolt pilku lahti saada ning teostunule täit väärtust omistada, nii et tekivad tõdemused, nagu „Seda oma loomupärast suunda ta on viimasel kolmandiksajandil saand järgida peaaegu ainult tõlkijana.... [---] Kuid see ju päriselt ei lohuta” (Oras 2004: 415). Küllap tõesti oleks Sanga ja Merilaasi loometee kujunenud teistsuguseks, kui ajalugu oleks kulgenud teisiti. Kuidas aga kellegi tegelikult teostunud loomingu päris- ja lohusloominguks jaotada, on juba märksa keerukam küsimus, mitte ainult akadeemilises, vaid ka eetilises mõttes.

Isegi kui korraks kujutleda, et August Sanga reaalne tõkelooming tähendab lugejaile kuidagi vähem kui tema kirjutamata jäänud algupärased luulekogud, tuleks enne jaotama hakkamist kaaluda võimalust, et see tähendas midagi Sanga enda jaoks. Kõiki muid märke ja argumente kõrvale jättes tundub niisugune võimalus kaalumist väärt kas või selle põhjal, mida Merilaas on tõlkevalimiku „Laenatud laulud” I osa saatesõnas Sanga kohta kirjutanud: „Kuna tõlkeid [1930. aastatel] rohkem ei tulnud ja luuletusi pidevalt ilmus, võis jääda mulje tõlketöö juhuslikkusest. Ometi on see mulje petlik. Kiusatus võrkeelseid värse emakeeles kõlama panna tekkis noores luulehuvilises juba varakult.... [---] Pealegi tundis noor autor endas eelkõige luuletajakutsumust, pidades tõlkimist meeldivaks kõrvalharrastuseks. Kas peaksime kahetsema, et lugu vastupidiseks kujunes!” (Sang-Merilaas 1973: 5.) Nagu oma luuleloominguski, väljendab Merilaas teise loomingu üle juureldes äratundmist, et asjad ei ole võib-olla tingimata vastupidi, kui sageli arvatakse, küll aga keerulisemad; see, kuhu tee viib, võib olla vastuolus esialgsete ootustega, aga tegelikust ei saa mõõta ainult eelootuste ja soovkujutelmadega, olgugi need üheks mõõdupuuks, mille poole inimene paratamatult vaatab. Sanga enda sarnase hoiaku illustreerimiseks toob Merilaas sealsamas näite Sanga luulest: „Ühel kibedal kahtlusetunnil piinab haiget ja väsinud luuletajat sama küsimus:

Kas laulutuales küll kunagi veel
mul õnnestub taevani tõsta?

Ta jõuab järeldusele, et „...halbades aegades avastab süü see, kellel on kasinalt annet...” (Sang-Merilaas 1973: 5).

„Laenatud laulude” laadi valimikke omatõlgitud tekstidest on ilmunud ka teistel silmapaistvatel tõlkijatel. Niisuguse praktika olemasolugi annab usutavasti märku selle loomeliigi tähtsusest inimese jaoks, kellel taoline kogumik

valmib. Merilaasi pühendumine „Laenatud laulude” koostamisele tuleb küllap sellest, et selle tähtsuse osas valitses tema ja Sanga vahel üksmeel ja mõistmine; oli valitsenud algusest peale või õieti veel varemgi. Noorpõlve tähendusrikkamaid lugemiselamusi meenutades on Merilaas kirjutanud omaaegselt avastusest, et nad mõlemad Sangaga olid enne tutvumist vaimustunud Semperi 1929. aasta Verhaereni-valimikust, mille peale kumbki oli kõhklematult kulutanud hea hulga oma napist rahast – seik, mis kujunes hilisemal tõlkijateel kahtlushetkedel kindlaks julgustuseks (vt Merilaas 1974). „Oma” ja „võõras” sõna ei seisa lugeva ja kirjutava inimese elutegelikkuses nii selgelt lahus, nagu (neo)romantiline norm ette (ja seetõttu sageli ka tagantjärele) näeb. Mida kaugemale jääb selle normi valitsusaeg, seda enam tuleb järele mõelda, kas rikkaliku ja mitmekesise loomingu ja viljaka elu kohta on paslik algupärase luule mahu põhjal arvata, et teistel inimestel oleks sellest nagu midagi saamata jäänud.

August Sanga ja Kersti Merilaasi loomingu olemine võib-olla just nende katkestuste ja ilmajäämistest tõttu saanud hoopis rohkem, kui muidu oleksime saanud: näite selle kohta, kuidas tunnetada ja sõnastada, mida saab inimene – üsna harilik inimene – teha, öelda või mõelda ka veel pärast seda, kui ta mingisuguste võimatuste, piiride, lõhede ja puudujäämistest paratamatusest on endale aru andnud. Sanga ja Merilaasi luule näitab, et ilmajäetuelamusest on võimalik alustada ja edasi minna, luule ega luuletaja ei pea selle juurde pidama jääma. Ning tegelikult ei tohiks ka lugeja jääda. Või uurija, kelle ülesanne tähtpäevadevahelisel ajal pole ehk keskenduda õnnitlemisele, küll aga hakata kõikvõimaliku puuduva kirjanduse ja ridadevahelise ruumi kõrval üha suuremat tähelepanu pöörama tegelikkuses käidud teede kaardistamisele ja väljaõeldud mõtete mõistmisele.

Artikkel on valminud Eesti Teadusagentuuri toetatava uurimisteema „Eesti kirjandus võrdleva kirjandusuurimise paradigmas” (grant nr IUT 20-1) raames.

Kirjandus

- B e c h e r, Johannes 1962. Unistades täiusest. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- I v a s k, Ivar 1982. Kersti Merilaas „Antud ja võetud: luuletusi 1977–1979”. – World Literature Today, nr 2, lk 374.
- K i i n, Sirje 1981. Mullast oled sa võetud... – Looming, nr 5, lk 740–742.
- K i i n, Sirje 1989. Kersti Merilaas. Luuletaja elu. Tallinn: Eesti Raamat.
- K r o s s, Jaan 1982. Kersti Merilaas ja eesti lugeja... – Jaan Kross. Vahelugemised III. Tallinn: Eesti Raamat, lk 9–15.
- M a u l p o i x, Jean-Michel 2004. La poésie, autobiographie d'une soif. – Poésie & Autobiographie. Rencontres de Marseille, 17, 18 novembre 2000. Marseille: cipM, lk 24–30.
- M e r i l a a s, Kersti 1974. „Keele ja Kirjanduse” ringküsitlus kirjanikele: Kuidas ja mille mõjul tekkis Teil huvi kirjanduse vastu? Kuidas valmisid Teie esimesed teosed? [Vastused toimetuse küsimustele.] – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 162–163.
- M e r i l a a s, Kersti 1981. Antud ja võetud. Luuletusi 1977–1979. Tallinn: Eesti Raamat.
- M u r u, Karl 2001a. Noor August Sang. – Karl Muru, Luuleseletamine. Tartu: Ilmamaa, lk 136–147.

- M u r u, Karl 2001b. Lõplikkus ja lõpmatus Kersti Merilaasi luules. – Karl Muru, Luuleseletamine. Tartu: Ilmamaa, lk 222–227.
- O l e s k, Sirje 1993. Luuletaja räägib lihtsatest tõdedest. – Hommikuleht, 3. V, lk 19.
- O r a s, Ants 2004. *In memoriam* August Sang. – Ants Oras, Luulekool II. Meistrikläss. Koost Hando Runnel, Jaak Rähesoo. (Eesti mõttelugu 58.) Tartu: Ilmamaa, lk 411–415.
- S a n g, August 1939. Müürid. Luuletusi. Tartu: Eesti Kirjanikkude Liidu Kirjastus.
- S a n g - M e r i l a a s, Kersti 1973. Saateks. – August Sang, Laenatud laulud I. Tallinn: Eesti Raamat, lk 5–6.
- T a l v i s t e, Katre 2013. Where do dead books go? The problem of the Soviet canon today, on the example of Johannes Becher's work in Estonian. – *Interlitteraria*, nr 18/2, lk 184–195.

Käsikirjad

- K a a l e p, Ain. Ükksada kolm kirja Nigol Andresenile. 20. IX 1958–6. XI 1964. EKLA, f 311, m 11 : 1.

Poems about things left unsaid and roads not travelled, or celebrating the existence of poets

Keywords: Kersti Merilaas, August Sang, Estonian poetry, translated poetry, autobiographical poetry

Kersti Merilaas (1913–1986) and August Sang (1914–1969) have, both in their early poems and later years, written poignantly about loss in the broadest sense of the word: losing loved ones to death, dreams to reality, freedom to totalitarianism. Yet their poetry remains, if not entirely optimistic, always attentive to ways in which life, love and creative work inevitably continue in a world where the experience of loss is also inevitable. On the one hand, their poetry shows clear understanding of the limits of human reality. On the other hand, while they realize that certain lines cannot be crossed, neither in life nor art, they refuse to accept ready-made concepts of how these lines – impossibilities, disappointments, failures, personal and collective traumas – define and articulate the reality and our understanding thereof. Scepticism towards simple, black and white oppositions and evaluations is thus an important theme in their poetry, but it is also a basis for a more general reflection inspired by their life and work. With Sang and Merilaas, it is quite impossible to separate personal relations and family life from partnership in creative endeavours, personal history from that of the entire Estonian literature, original writing from translating, individual thought from a constant dialogue with other people brought close by life and/or literature. The discussion of these issues in this article is based on some of their poems (most of them from Kersti Merilaas' last collection *Antud ja võetud* („Given and taken”), 1981) and critical texts about their work.

Katre Talviste (b. 1978), PhD, editor at the Avita Publishing House and Senior Research Fellow at the University of Tartu, Institute of Cultural Research and Fine Arts, katre.talviste@ut.ee